

**PECULIARITIES OF LEGAL REGISTRATION
OF THE STATE BORDER OF UKRAINE**

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ОФОРМЛЕННЯ
ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ**

Kovbas I. V.

*Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Public Law, Faculty of Law
Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University
Chernivtsi, Ukraine*

Ковбас І. В.

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
юридичного факультету
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна*

Koval M. V.

*Candidate of Law Sciences, Professor,
Professor at the Department
of Administrative Law, Process
and Customs Security
State Tax University
Kyiv, Ukraine*

Коваль М. В.

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри
адміністративного права, процесу
та митної безпеки
Державний податковий університет
Міністерства фінансів України
м. Київ, Україна*

З часу проголошення незалежності України у її відносинах із сусідніми державами гострім постає питання кордонів.

В торії міжнародного права, яка бере свій початок із звичаєвих напрацювань, розрізняють сухопутні, водні та повітряні кордони державної території.

Сухопутні кордони встановлюють на підставі договорів між сусідніми державами і, як правило, визначають їх встановлення з урахуванням реальних особливостей місцевості (гори, річки, озера, болота тощо).

Якщо брати в порівнянні з державами Європейської спільноти то державного кордону Україна серед інших країн Європи посідає одне з перших місць. Його протяжність становить близько 7 тисяч кілометрів.

Вся територія України суцільна, тобто в інших країнах немає маленьких українських анклавів, із усіх сторін обмежених чужою територією.

Державні кордони, погоджені з сусідніми державами, вважають міжнародно визнаними та міжнародно встановленими.

Встановленими вважають кордони, якщо вони делімітовані (лінію їх проходження позначено на великомасштабних топографічних картах та

описано) і демарковані (лінію їх проходження позначено на місцевості, описано в протоколах про демаркацію кордону та відображено на великомасштабній топографічній карті). З міжнародно-правової точки зору делімітаційні та демаркаційні карти мають усі необхідні властивості договірної документи: а) які в графічній формі фіксують угоду між сторонами щодо встановлення державного кордону; б) їх підписують голови делегацій, а згодом – затверджують на відповідному державному урядовому рівні.

Україна з першого дня незалежності в своїй міжнародній політиці керується принципом непорушності кордонів. Цей принцип не заперечують і сусідні держави, що мають спільний кордон із Україною, це зокрема Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Білорусь. Молдова. Проте й за таких сприятливих обставин утвердження кордонів нової держави, відповідно до сучасних вимог міжнародного і, зокрема, міжнародного морського права, виявилось складним і не сіє мінутним процесом.

У Мінській Угоді щодо утворення Співдружність Незалежних Держав було закріплене положення про взаємне визнання і поважання територіальної цілісності країн-учасниць Співдружності та недоторканості їх кордонів. По цьому питанню у заяві Верховної Ради України від 20 грудня 1991 року з приводу заключення Угоди СНД зазначалося, що кордон між Україною – з одного боку, та Росією і Білоруссю – з іншого, є державним кордоном України, який є недоторканим. Лінія його проходження визначена Договором між Україною і Росією 1990 року лишається незмінною незалежно від того, чи є Україна стороною Угоди, чи ні. Проте російська сторона, зокрема в особи, на той час глава міністерства закордонних справ росії, Є. Примакова, заявила, що кордони держав, які утворились після розпаду сср не фіксуються і не гарантуються Гельсінськими домовленостями.

На даний час практична реалізація завдань щодо облаштування кордонів держави Україна, з позиції національного законодавця визначена в Законі України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року[1] та Указі Президента України від 16 грудня 1993 року, який затвердив Комплексну програму розробки державного кордону України[2].

Процес делімітації державного кордону ускладнюється значним за обсягом комплексом робіт до якого входять: підготовчі картографо-геодезичні й землевпорядкувальні роботи, розробка техніко-економічного обґрунтування, винесення й закріплення лінії кордону на місцевості, установка прикордонних знаків, визначення їхніх координат і висот, відновлення топографічних карт, затвердження й підписання Договору про державний кордон, Протоколу-опису проходження лінії

державного кордону, Альбому топографічних карт, Протоколів прикордонних знаків, Каталогів координат прикордонних знаків і інших демаркаційних документів, підготовка Договорів про режим державного кордону.

Слід зазначити, що проблема делімітації й демаркації кордонів є надто гострою для пострадянських держав. Ці питання торкається як зовнішніх кордонів колишньої єдиної держави, якою був союз радянських соціалістичних республік, так і адміністративно-територіальних розмежувань діючих у межах радянського союзу колишніх суб'єктів федерації, в даному випадку суб'єктів ссрр.

У міжнародній доктрині є різні визначення державних кордонів. Одні автори визначають державні кордони як лінію, що встановлює межі сухопутної або водної території держави, інші-як юридично обґрунтовану умовну лінію, що визначає межі не тільки поверхні, але також і надр і повітряного простору, а треті, – як фактичні або уявлені лінії на сухопутному, водному і повітряному просторах і надрах, що визначають межі дії державного суверенітету. Проте в цих підходах, що характеризуються поліоб'єктністю складу, можна знайти точки дотику. Так, під державним кордоном розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, але і межі дії державної влади.

Є також і нормативно-правові визначення державних кордонів, що містяться в національному законодавстві державі. Зокрема у Законі України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року, визначається, що державний кордон є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України, її сушу, вод, надра, повітряний простір, зокрема це державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється:

1) на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;

2) на морі – по зовнішній межі територіального моря України;

3) на судноплавних річках – по середині головного фарватеру або тальвегу річки; на несудноплавних річках (ручаях) – по їх середині або по середині головного рукава річки; на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншої водойми. Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру чи іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла річки (ручаю) в той чи інший бік;

4) на водосховищах гідровузлів та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, яка проходила на місцевості до їх заповнення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях та інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних річок (ручаїв), – по середині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України на воді [1].

Головне завдання державних кордонів полягає у визначенні просторових меж територіального верховенства держави й в обмеженні приналежної їй території, яка складає матеріальну основу життєдіяльності суспільства і самої держави. Належним чином закріплені і визнані, державні кордони підтверджують право держави (титул) на дану територію. В основі існування сучасних кордонів держав-членів світового співтовариства лежать принципи непорушності і недоторканності державних кордонів, недоторканності та цілісності державної території, особлива стабільність договорів про кордони.

Сучасне міжнародне право забороняє односторонні, а тим більше насильницькі дії пов'язані зі зміною кордонів. Проте воно не виключає можливості мирної зміни кордонів за домовленістю між суміжними державами, тобто шляхом укладання міжнародних угод, і відповідно до принципів міжнародного права. Водночас вони можуть бути встановлені в результаті видання внутрішньодержавного акту. Так, ст. 2 Закону України «Про державний кордон України», що регулює порядок визначення державного кордону, встановлює, що «державний кордон України визначається рішеннями Верховної Ради України, а також міжнародними договорами України».

Міжнародному праву відомий феномен невизначених кордонів, що виникають через відсутність демаркації. Такі кордони мають місце в Африці, на Азіатському континенті (наприклад, у даний час відзначається повна відсутність юридичного і навіть фактичного кордону між Пакистаном і Афганістаном), а також у випадку наявності неурегульованого прикордонного спору.

Існують сухопутні, водні і повітряні кордони держави, що розрізняються в залежності від місця проходження.

За способами встановлення розрізняють кордони:

а) астрономічні – вони проводяться по меридіанах і паралелях (наприклад, такий кордон проходить по 38 паралелі між КНДР і Південною Кореєю);

б) орографічні – що проходять по місцевості з рахунком її рельєфу (такі кордони є між переважною більшістю суміжних держав);

в) геометричні – вони прокладаються шляхом нанесення прямих ліній (більшість таких кордонів існує в Африці: між Єгиптом і Суданом, між Єгиптом і Лівією, Лівією і Чадом та ін.; вони проходять також між Аляскою (США) і Канадою та ін.).

Сухопутні кордони встановлюються на основі Договорів між суміжними державами і, відповідно до цих договорів, позначаються на місцевості. Водні кордони поділяються на річкові, озерні, кордони інших водойм і морські.

Кордони на ріках устанавлюються за згодою між прибережними державами: на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або по тальвегу (лінії найбільших глибин), на несудохідних – по середині головного рукава ріки. На озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи сухопутного кордону до берегів озера або іншого водоймища

Морськими кордонами держави є зовнішні межі її територіального моря або лінія розмежування територіальних морів суміжних або протилежних держав. Зовнішні межі територіального моря встановлюються законодавством прибережної держави відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права.

Повітряними кордонами державної території є бокові і висотні межі її повітряного простору. Боковою межею повітряного простору є вертикальна площина, що проходить по сухопутній і водній лініям державного кордону. Висотні межі державного кордону обмежуються 110–115 км.

Юридичний факт заміни однієї держави (попередниці) іншою (наступницею) у несенні відповідальності за міжнародні відносини певної території, з якою (заміною) міжнародне право *ipso facto* пов'язує настання конкретних юридичних наслідків.

Подібна дефініція знайшла закріплення у Віденській конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року та Віденській конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1983 року – основних інструментах, які частково кодифікували звичаєві норми щодо правонаступництва держав, а також підтверджується практикою держав і міжнародною юрисдикцією органів та доктриною.

Ряд юристів-міжнародників розглядають правонаступництво держав як перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права до іншого.

Правонаступництво держав має місце у випадках переходу частини території однієї держави до іншої, об'єднання або відокремлення держав, розпаду держави, правонаступництво держав не виникає в разі соціальної революції.

Загальноприйнятими об'єктами правонаступництва держав, тобто міжнародні правовідносинами, що започатковуються внаслідок правонаступництва держав є: державні активи і пасиви; державні архіви; міжнародні договори; громадянство. Об'єктами правонаступництва держав можуть виступати також територіальні режими, членство у міжнародних організаціях, односторонні юридичні акти держави, національна правова система, набуті права громадян, відповідальність держав та ін.

Щодо міжнародних договорів сучасне міжнародне право не передбачає автоматичного продовження їх дії для держави-наступниці. Водночас практичного значення набув принцип презумпції континуїтету, згідно з яким договори держави-попередниці вважаються чинними у відносинах між державою-наступницею та державами-контрагентами, поки не буде встановлено протилежне.

Правонаступництво держав не зачіпає чинності договорів, які встановлюють територіальний режим, зокрема державний кордон. Важливою звичаєвою нормою є зобов'язання суб'єктів правовідносин у сфері правонаступництва держав вступити у добросовісні переговори для визначення статусу договірної бази держави-попередниці.

Література:

1. Про державний кордон України: Закон України від 04 листопада 1991 року № 1777-ХІІ, документ, чинний, поточна редакція від 23 березня 2023 року, // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 2, ст. 5.
2. Указ Президента України від 16 грудня 1993 року про затвердження «Комплексної програми розробки державного кордону України».